

Växter

i hushåll, läkekunst och magi.

Luf. 73

I fattiga hem har man i nödtider använt
frö av "Puu" (Pyros, Rumex) till gröt.
Med bark och hängen av hassel har man
drygat ut brödmjölet. Efter det stora året
1868 följde ett nödens år 1869, då fingo de
fattiga i de små stugorna ute i skogarna
läga vasa på växter av olika slag, har de
närme berättat. Vanligen brukade man koka
desssa växter. Det vanligaste ersättningsmed-
let för kaffe har varit rostad råg.
I äldre tid har man till kaffe också
använt rostade brödkanter och cikoria-
rot. Med saften av riven morötter
har man vintertiden gulfärgat det
då rått vita smör. Den bästa ersättningen

rökstobak har varit körsbärsblad och
blad av potatis. De färskan bladen har
packats tillsammans för svaltning,
vilket man måste vara nogga med, och
sedan har bladen plockats loss och torakat
och därefter smulats sönder till "kader".
Späda blad av "nåttlä" (nässlor, Urtica)
har om våren använts som kål, "nåttle kaul".

Swamp har i äldre tid ej ansetts duga till
människoföda, det har varit kreatursmat.
Ännu är de åtliga svamparna ej mycket
kända, de som mest kommer till använd-
ning och som man bäst känner är kantareller.

Frusna slänbär och oxelbär har tillvare-
tagits och ätits stekta i flöt eller smör.
På våren har man berrat "biarkä" (björkes),
och av "lajer" (saven) har man kokat dricka.
Av Lönnsav har man kokat sirap.

Av sax har man med tillsatte av mjöl
kokat en välling. Embår har använts
både till dricka och välling.

På drickarbygden lade man humle, som
allmänt var odlat för och nu förekom-
mer vid gamla husdörrningas. På drickat
kunde man också lägga gross (*Myrica gale*).
Sådant dricka kallades baltöl.

I Långgården har odlats flera kryddväxter.
Lavendel, isop, åbrodd, "salvise" (*Palramita vulgaris*)
och "gubbaskågg" (*Tanacetum vulgare crispum*)
brukades som kyrkkryddor, d. v. s. i "gortakausten"
som man luktade på i kyrkan, för att man
ej skulle somna under löngr predikningar.
Dessa växter lades också i klädskistan för
att kläderna skulle "osa godt," få god lukt.
Som malmedel har man bland kläderna
haft viskor av malört. Ett annat medel

mod rhyta har varit "Skvåkra" (getross, *Ledum palustre*)
Körvel och Kummin brukades som brödkryddor.
Mynta och Timjan var korvakryddor.
Kummin, malört och johannesklomma har
 varit brännvinskryddor. Kummin skulle
rostas svagt innan den lades på brännvinen.
Kryddat brännvin användes som medicin
mot magsjukdomar. "Korört" (*Filipendula
ulmaria*) har man quidit bikupor med, innan
man tog in bisvärn i dem. Bina lär ha
lyckt om lukten från den växten.

När man skurade golv använde man "moss"
(vitmossa, *Erhagnum cyrtaefolium*) att torpa med,
den torra mossan såg lätt upp vattnet.

Öst flutal växter har kommit till användning
vid färgning av det hemspunna linne- och
yllegarnet. Att färga garn kallades att
"leta" garnet (en lada = en färgad).

Garnet "beledes" med kalk eller "kopparsolk"
(Kopparsvavel). Ringarn färgades gult med
"Lunnakångslå" (*Anthriscus silvestris*), Björklöv
och "ångabolla" (*Trollius europaeus*). Till guldfärg-
ning brukades också arkok på "Låstebark"
(Brakvid, *Rhamnus frangula*) och en del Lavar.
Gul färgades de med "Larva" (granbottar),
stenmossa och albart. Linn färgades grått
meduris och ekbart. Grön färg fick
man av "Låst" eller "ormabär" (*Rhamnus*)
och mossor. Röd färg kunde man få fram
med Låstbär (*Vaccinium*).

Blommor i trädgården. En vanlig liten
buske i gamla trädgårdar var pepparbussen
(*Daphne mezereum*), som blommor tidigt på
våren på Låst kvist. Bären på pepparbussen
ansågs vara giftiga och har troligen
använts i folkmedicinen.

Även såväl av denna Luske har visst kommit
till användning vid gammaldags husleri.
De gammaldags vålluktande växterna
Lavendel (*Lavendula spica*), isop (*Hyssopus
officinalis*) och "abrådd" (*Asteriscia abrotanum*)
har funnits i varje trädgård. Pådana växter
brukade man sätta in i rummen i vatten-
glas, vasar eller förs i vanliga, för att få
vållukt inomhus. Till palmvåndagen
brukade man laga in kvistar av "palme"
eller "sälle" (*Salix*), vars blomknoppar fingo
slå ut inomhus och sprida vållukt.

Av fleråriga blomväxter har den bränd-
gula liljan (^{*Lilium bulbiferum*}) varit vanligast. Även "skärs-
lilja" (*Fris*) förekommer så allmänt.
"Hörsyren" (*Phlox paniculata*), "Koleja" (*Agui-
legia*), "Läktele" (*Balsamita*) och "gubbaskågg"
(*Tanacetum*) voro också mycket vanliga.

Vanliga löksåter voro påsk- och pingsttiljen,
snördroppe och "pärlecand" (pärchyacinth).

Äd uppväxta med blommor på högtids-
dagar har ej varit brukligt i äldre tid.
Den sedan har kommit först in på
1900-talet.

Läkekonst och magi. De s. k. kloka brukade
ej gärna tala om vad slags växter de
använde i sin medicin. Vid botande av
sjukdomar i äldre tid lade man många
vidskepliga föreställningar och s. k. kus-
teri för sig, på samma gång som man
använde verkamma medel, såsom av-
kok på växter m. m. Tillök har kommit
till användning både vid trolldom och
sjukdomars botande. Vid gamla kustomt-
ningar förekommer värlöken, som holligen
 varit odlad och använd som medicinalväxt.

Den mest kända medicinalväxten är "Pussört"
(*Achillea millefolium*). "Den har dött de män-
na sjuka". "Brugumblomman" (*Arnica mon-
tana*) har visst också använts till medicin,
och när den har stått i full blomning, har
den varit märke för ångslättens början.
Ätt rokt på blodet (*Potentilla erecta*)
använts som botemedel mot "blödsug"
hos nötkreatur är allmänt känt.

På fåroka ser Lade man "Läkeblå" (Kämpgro-
blad, *Plantago major*). Som sår- och läkemedel gjorde
man Balsam på stänglarna av Balsamin
(*Impatiens balsamina*). Torkade "Fruåkrampor"
(köksrampor av olika slag) har använts som
blodstillande medel. "Hessommarkasten",
till vilken man plockade så många växter
man kunde hitta, hängdes upp i taket till
torkning och användes sedan vid sjukdomsfall.

Man för att blommorna skulle ha sjuk-
domsfördrivande verkan, måste de plöckas
för kl. 12 nidsommaraftnens förmiddag.
Efter tolv fingr inga råder tages från marken.
I ett gammaldags husapotek fanns också
"seeslafes" (*Lycopodium clavatum*), spindelväv,
småskinn, vådastål, tjära, krut och svavel m.m.

I Hisingör, Väckelsång socken, bodde en
klok gumma, "Kloka Öling" eller "Öling i Hisingör?"
Kallades hon, som under 1850- och 1860-talen
var mycket populär vid sjukdomsfall.
Hon var både läkare och veterinär.
Hon använde en del gammaldags apoteks-
varor, så som dyversäck och bävergill m.m.
samt en hel del kemikalier, men mest
hade hon hemkokad växtmedicin.
Hon brukade också mycket kusteri eller
magi vid sjukdomars botande.

Här skall omnämas några sätt att bota sjukdomar, varvid han använt rådet och märkvärdiga konstser.

Bot för kreatur som "lapat dräpet".

Flode en ko "lapat dräpet", d. v. s. ej kunde "diöppja" (idissla), då fick en person som ej "gault de skreft", t. ex. en pojke eller en "ljunte" (en efterbliven halofjollig person) gå upp på stugans tak och lägga en nyckel i gräset där. Det skulle vara en "arvanöckel", d. v. s. en nyckel som gått i arv i släkten. Genom nyckelringen eller nyckelns handtag skulle man så bita av gräs på taket och med händerna lägga det på en kråkfädd. Gräset fick ej beröras med händerna. Detta gräs blandade den kloke in i en liten del, som hon sedan gav

det sjuka djuret. Det här brukade
kallas "bita upp dråpet".

Botemedel mot "åltan".

Man skulle skrapa ur litet deg från
degtråget, degspaden och degkniven, och
så skulle man skrapa litet medall från
dörklänka där man varit lit.

Sen skulle man laga en gul mask (knäppar-
larv?), en vägglus, en husudlus och "älteblå"
(Gäddnate, Potamogeton natans) samt "litet
gult från en stuggrägg" (troligen ulolav).
Allt detta skulle blandas in i mjöl och
göras en smet, varav skulle bakas tre
gorän, som det sjuka barnet skulle
äta upp.

Medel mot mjältkugg.

Om "melfen hackade", så skulle man gå med
enris i sidan, mellan skjortan och kroppen.

"Hugga bort knarren".

"Knarren" och "seneslet" m. fl. sjukdomar kunde "huggas bort". Hade man fått knarren eller seneslet i en fot, då satte man den sjuka foten på en dörrbröskel och den kloka gumman lade så en "böstel" (klapp-trä) över foten och på bösteln tre rågstån med tre tidkuntar på vardera sträcket.

Dessa sådesstrån skulle hon hugga av på bösteln över foten. När hon högg så de tre stråna sade hon: "Ja hugga, ja hugga, ja hugga", och den sjuka frågade då: "Ja hugga Du för nåe?". "Ja hugga bårt råjneslet på knarren i parken", svarade hon.

Nästa fråga blev: "För vecken hugga Du?", och hon svarade: "Joo, för dej". Det var visst betydelsefullt, att man sade Du till den kloka. Tre talat hade också stor betydelse.

Värder har kommit till användning
i gammal trollslommkonst. Det var farligt
för en yngre jägare att råka ut för en
gammal och i magiska konster förfaren
jägare. Han kunde "sätta in" bössan för den
yngre, så att den blev oduglig till jakt.
En bössa kunde förgöras på följande sätt.
När den yngre jägaren avslutade ett skott
med sin bössa, då kunde den andre vara framme
och innan knallen ännu förtonat med sin
jaktkniv knåcka en kvist på en buske.
Kvisten fick då huggas av, den skulle
hånga kvar vid busken och ruttna bort.
Under denna tid var den yngres bössa
"skänd", riktigt oduglig. På länge kvisten
hängde kvar, beto inga hagel eller kulor
från den bössan på något viltbrädd.